УДК 339.137.2 : 631.1

Ю.О. АВРАМЕНКО, аспірант*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Фактори конкурентоспроможності фермерських господарств

Постановка проблеми. Розвиток аграрної сфери національної економіки України забезпечується, зокрема, конкуренцією фермерських господарств. Отже, актуальними є дослідження головних факторів їх конкурентоспроможності. Одним із напрямів таких досліджень є вивчення впливу інституційних передумов конкурентоспроможності фермерських господарств на організацію їхньої діяльності, розвиток і рівень присутності на ринках сільськогосподарської продукції та виробничих факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкурентоспроможність підприємницьких структур неодноразово ставала предметом наукових досліджень її сутності, економічного впливу, факторів та шляхів досягнення [1; 12; 18]. Це стосується, зокрема, робіт зарубіжних учених – Т. Коуена [17], М. Портера [13], М. Фріза [19], Дж.-П. Чевеса [16], інших дослідників.

Розв'язанню теоретичних і прикладних проблем становлення й функціонування фермерських господарств, вивченню окремих факторів їх конкурентоспроможності присвятили свої дослідження такі вітчизняні вчені-економісти, як В. П. Горьовий [2; 3], В. М. Заяць [6; 7], В. К. Збарський [8], Л. Латруфф [20], В. В. Липчук [9], Ю.О. Лупенко [15], М. Й. Малік [10; 15], Л. Ю. Мельник [11], О. Г. Шпикуляк [15], інші. Проте недостатньо висвітленими залишаються питання інституційної зумовленості підприємницької активності фермерських господарств та їх ринкової конкурентоспроможності. Глибшого вивчення потребує теоретичне й методологічне обґрунтування підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств.

Мета статті – дослідження сутності конкурентоспроможності, обґрунтування її підприємницького характеру та змісту, визначення інституційних переваг і недоліків фермерського господарства як організаційно-правової форми господарювання, їх впливу на ринкову активність та силу зазначеного виду аграрного підприємництва.

Виклад основних результатів дослідження. Конкурентна боротьба на ринку приводить до уніфікації цілей її учасників, а саме максимізації прибутку. Однак шляхи досягнення цієї мети різні, а тому вони є предметом підприємницького вибору й розвитку. Наприклад, М. Портер наполягає, що успіх компаній залежить від умов місцевого оточення, в якому розвивається конкуренція. Тому в конкурентній боротьбі перемагає той, хто раніше від інших захопив стійкий сегмент ринку [13, с. 23].

Етимологія терміна «конкуренція» походить від латинського «зіштовхуюсь», тобто є боротьбою між товаровиробниками за вигідніші умови виробництва, збуту товарів і послуг та розподілу доходів [12]. У свою чергу, розуміння конкурентоспроможності еволюціонує й різниться залежно від аспектів (табл. 1), які дослідники вважають для неї визначальними.

---

* Науковий керівник – В.М. Заяць, доктор економічних наук.

© Ю.О. Авраменко, 2017

1. Визначальні фактори конкурентоспроможності

Аспект	Автор	Визначення
Ринковий	ОЕСР	…міра переваг чи недоліків у продажах своєї продукції на ринках [21]
Ресурсний	М. Портер, ОЕСР	…ефективність (продуктивність і успіх), з якою фірми в даній місцевості використовують потужності для виробництва товарів і послуг [13, с. 28]; …здатність фірми найбільш ефективно розпоряджатися наявними ресурсами [21]
Інноваційно-інвестиційний	С.В. Мочерний, Європейська комісія	…здатність діяти в умовах ринкових відносин і отримувати прибуток, достатній для науково-технічного вдосконалення виробництва, стимулювання працівників і підтримки продукції на високому якісному рівні [12, с. 166]; …постійно високі темпи зростання продуктивності підприємства (випередження своїх конкурентів у плані наукових досліджень та інновацій, інформаційних і комунікаційних технологій, підприємництва, конкуренції, освіти і професійної підготовки) [18]
Психологічно-поведінковий	Г. Азоєв, Л. Латруфф	…здатність випереджати суперників в досягненні поставлених економічних цілей [1, с. 60]; …здатність сміливо зустрічати конкуренцію і бути успішним, коли стикаєшся з конкуренцією [20, с. 5]

Джерело: Розроблено автором.

Як бачимо, різні погляди авторів переважно зводяться до того, що визначальною умовою конкурентоспроможності є використання прибутку як джерела розширеного відтворення на інноваційних засадах [11, с. 7-12].

Враховуючи викладене, вважаємо, що конкурентоспроможність можна визначити як впевнену позицію підприємства на ринку порівняно з іншими економічними одиницями подібних організаційно-правових форм, що передбачає ефективне використання ресурсів, можливостей збереження та розширення ринкової частки на основі інвестицій в інноваційний розвиток майнового комплексу.

У свою чергу, з погляду М. Й. Маліка «конкурентоспроможність аграрних підприємств є здатністю суб'єктів економічної діяльності аграрної сфери пристосовуватись до нових умов господарювання, використовувати свої конкурентні переваги і перемагати в конкурентній боротьбі на ринках сільськогосподарської продукції та послуг, максимально ефективно використовувати земельні ресурси, якомога повніше задовольняти потреби покупця шляхом аналізу структури ринку і гнучко реагувати на зміну його кон'юнктури» [10, с. 18].

Конкурентоспроможність фермерських господарств визначається соціально-економічними умовами їхньої діяльності як організаційно-правової форми [4, ст. 114], аграрної підприємницької діяльності, що включають:

1. Інституційні переваги, зокрема:

особливий правовий режим такої форми підприємств, визначений Законом України «Про фермерське господарство» [14], що регламентує умови заснування, розвитку, ліквідації їх державної підтримки;

статус сімейних підприємств з ознаками класичної фірми, де власники специфічних ресурсів пов'язані родинними зв'язками [14, ст. 1, 3]. Рівень реалізації такого статусу визначається впливом неоплачуваних працівників (власник, члени сім'ї) на використання прибутку. Їх частка в загальній чисельності зайнятих у фермерських господарствах у 2015 році становила 36,8% [5], що посилює вплив режиму власності, визначеного Законом.

2. Економічні переваги:

пільговий режим оподаткування, який визнає їх платниками фіксованого сільськогосподарського податку [7, с. 181-188];

економія на трансакційних витратах внутрігосподарських угод та мінімізація «агентської проблеми»;

порівняно легша зміна напряму діяльності з огляду на нижчий рівень спеціалізації капіталу, можливість займатися додатковими видами господарювання, що означає потенційні можливості вибору фінансових джерел, напрямів діяльності й економічних зв'язків [14, ст. 24];

сімейна власність забезпечує формування інвестиційних ресурсів за рахунок власного прибутку, дисциплінує використання позич-

кового капіталу та прискіпливіше ставлення до обґрунтованості інвестиційних проектів, а також заінтересованість фермерських господарств у реалізації довгострокової стратегії на нарощування власного капіталу.

3. Соціальні переваги:

ендогенний характер джерел розвитку фермерських господарств стимулює самозайнятість і підприємницьку активність селян у цій організаційно-правовій формі;

безпосередня заінтересованість в інфраструктурному та соціальному розвитку сільських територій як середовища особистісної самореалізації власників і працівників господарств [2, с. 6].

Крім стимулів до зайняття селянами підприємництвом через створення фермерських господарств, інституційні умови містять чинники, що протидіють їх розширенню, зокрема:

режим реалізації сімейної власності обмежує залучення вільного капіталу, доступність фермерських господарств до додаткових фінансових джерел щодо забезпечення основними та оборотними засобами. Отже, більшість фермерів забезпечені капіталом не набагато краще за господарства населення, а соціальні зобов'язання несуть як підприємці (включаючи плату за фактори виробництва й оподаткування) [7, с. 181-188];

непослідовність державної політики підтримки фермерства: фермерські господарства становлять абсолютну більшість від загальної кількості сільськогосподарських підприємств, а одержують менше 20% бюджетних дотацій для підтримки виробництва та за іншими видами державної допомоги [5];

невиправдана уніфікація вимог до діяльності й зобов'язань суб'єктів підприємницької діяльності: великих і малих сільгосппідприємств, сімейних та корпоративних форм тощо [15, с. 36];

недосконаліть механізмів підтримки підприємництва як рушійної сили сільського розвитку. Це підтверджує зростаюча проблема зайнятості українських селян (табл. 4), яка має розв'язуватися через сприяння створенню ними малих приватних суб'єктів підприємницької діяльності, диверсифікацію і розширення видів підприємницької діяльності на селі [6].

Наслідком впливу інституційних засад діяльності стало домінування фермерських господарств серед малих та середніх підприємств в аграрному секторі України. Це підтверджує динаміка їх кількості – незважаючи на загальне зменшення кількості, фермерські господарства залишаються найбільшою групою аграрних підприємств (рис. 1).

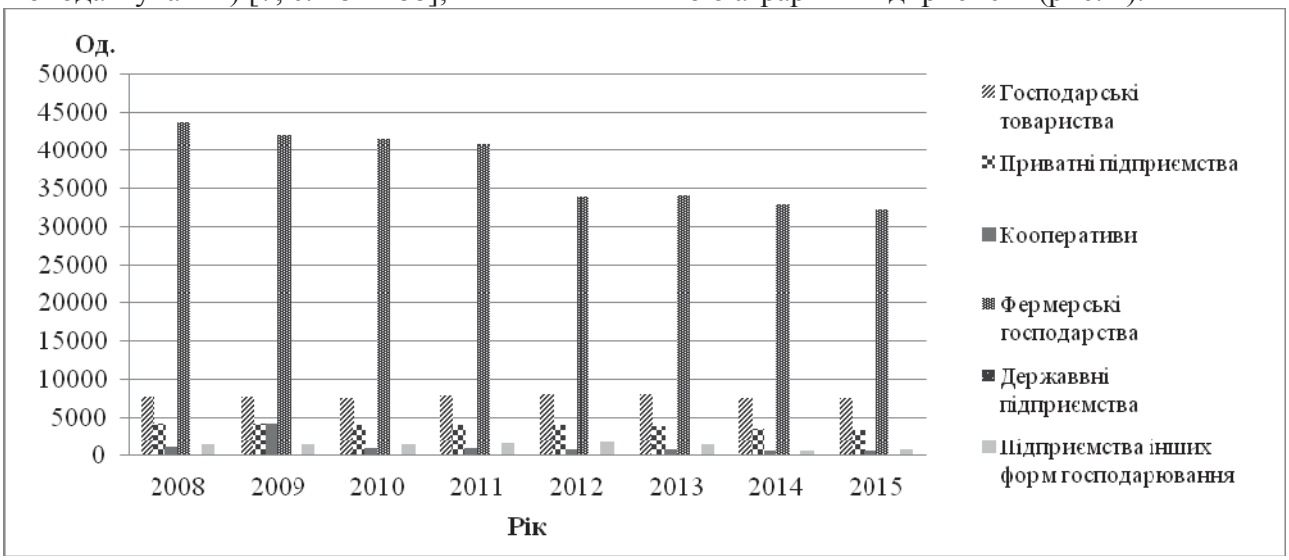

Рис. 1. Динаміка кількості діючих в Україні сільськогосподарських підприємств (2008-2015 рр.)

Джерело: [5].

Темпи зменшення кількості фермерських господарств порівняно нижчі, про що доводить постійно зростаюча динаміка їхньої частки у загальній кількості діючих сільськогосподарських підприємств: у 2011 році – 72,8%; 2012 – 68,9; 2013 – 69,7; 2014 – 71,6; 2015 році – 71,2% (рис. 2).

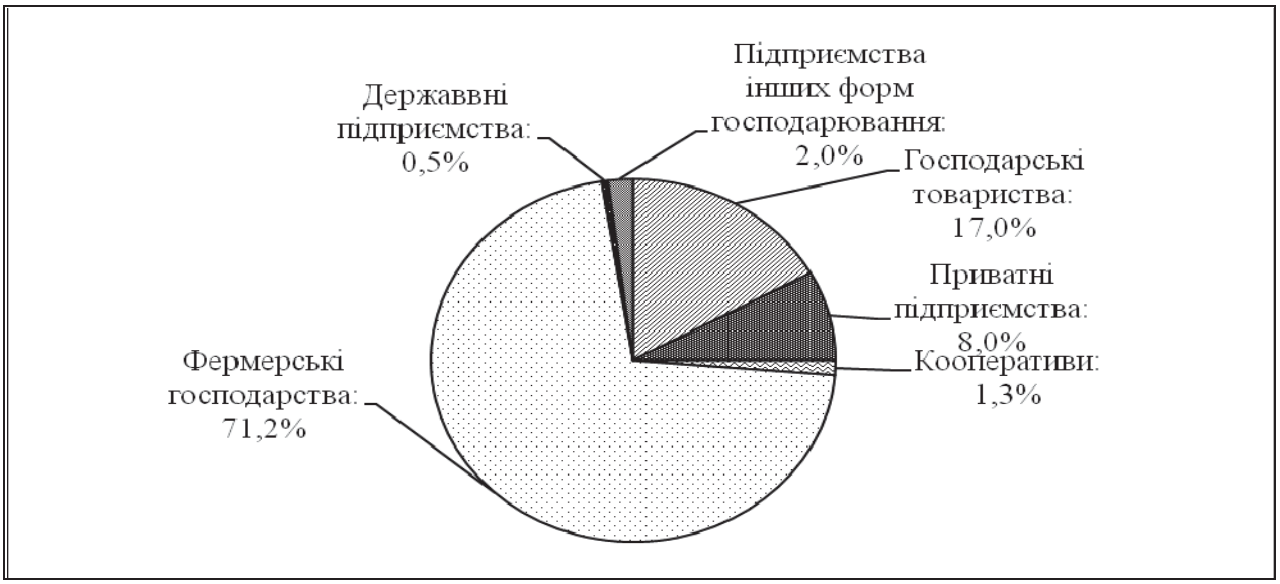

Рис. 2. Структура організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств

Джерело: [5].

Вочевидь, незважаючи на загальне скрутне економічне становище, фермерські господарства залишаються найбільш привабливою формою ведення підприємництва порівняно з іншими, поширеними в аграрній сфері, організаційно-правовими формами підприємств.

Позитивною є також динаміка частки фермерських господарств у виробництві валової продукції сільського господарства й прибутку від її реалізації, що переконує про зростаючу їхню конкурентоспроможність на ринках сільськогосподарської продукції (табл. 2).

2. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства у 2000-2015 роках

Показник	2000	2005	2010	2015
Виробництво валової продукції сільського господарства, млн грн:				
сільськогосподарські підприємства	57997,7	72764,7	94089,0	131918,6
- з них фермерські господарства	3125,2	8177,5	11965,8	18909,3
Виробництво валової продукції сільського господарства, %:				
сільськогосподарські підприємства	38,4	40,5	48,3	55,1
- з них фермерські господарства	2,1	4,6	6,1	7,9

Джерело: [5].

Причиною є позитивна (з огляду на кількість та переважні розміри) динаміка продуктивності й ефективності їхньої операційної діяльності. Зокрема, це стосується показників урожайності та рентабельності рослинництва і тваринництва (табл. 3).

3. Результати діяльності сільськогосподарських підприємств у 2000-2015 роках

Показник	2000	2005	2010	2015
Урожайність зернових культур, ц з 1 га:				
у сільськогосподарських підприємствах	19,4	26,0	26,9	41,1
у фермерських господарствах	15,8	22,0	21,9	33,4
Рентабельність рослинництва, %:				
у сільськогосподарських підприємствах	30,8	7,9	26,7	50,9
у фермерських господарствах	-	12,5	35,4	42,6*
Рентабельність тваринництва, %:				
у сільськогосподарських підприємствах	-33,8	5,0	7,8	22,6
у фермерських господарствах	-	2,7	1,8	15,3*

* Розраховано автором.

Джерело: [5].

Фермерські господарства демонструють свою конкурентоспроможність також на ринках залучуваних виробничих факторів. Зокрема, це стосується робочої сили найманих та асоційованих (членів господарств) працівників і орендованих земельних ресурсів сільськогосподарських угідь (табл. 4).

4. Динаміка зайнятості та використання сільськогосподарських угідь фермерськими господарствами у 2000-2015 роках

Показник	2000	2005	2010	2015	2015/2000, +/-, %
Чисельність найманих працівників у сільськогосподарських підприємствах, тис. осіб	2 475	1038	614,1	491,4	-80,2
Чисельність зайнятих у ФГ, тис. осіб	71,5	133,5	98,4	93,7	31,1
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га, у користуванні: сільськогосподарських підприємств	29 878	22 116,7	20 589,6	20 746,9	-30,6
фермерських господарств	2 157,6	3 661,2	3 681,4	4 343,7	101,4

Джерело: [5].

Отже, незважаючи на зазначені вище недоліки інституційних засад та соціально-економічних умов господарської діяльності, фермерські господарства в цілому демонструють свою високу конкурентоспроможність і потенціал розвитку. Це стосується ринків сільськогосподарської продукції, а також організації виробництва в господарствах, що згідно із законодавством формуються на базі сімейної власності.

Викладене підтверджує доцільність вибору підприємливими селянами фермерського господарства як організаційно-правової форми ведення аграрного бізнесу. Адже підприємництво має на увазі, що люди діють, змінюючи світ, і часто йдеться про те, щоб не просто «виявляти» нові можливості, а реалізувати їх [19, с. 437–496]. Тому ми погоджуємося із позицією тих економістів, які підкреслюють підприємницький характер походження та діяльності фірми [17, с. 5-23].

В особі фермера як підприємця поєднані управлінець і виконавець, який повинен сформувати завдання, організувати та виконати його [9, с. 18]. Фермер – самодостатня особистість, яка своєю підприємницькою ініціативою, активністю [8, с. 11], працьовитістю, любов'ю до справи й професійним уміннями/знаннями здатна підвищувати загальний добробут, створювати робочі місця, налагоджувати виробництво якісної продукції та, крім того, наповнювати бюджети. Як результат, фермерське господарство є одиницею організації підприємництва з використанням екосистем для виробництва продуктів харчування [3; 16].

Висновки. Враховуючи викладене, вважаємо, що конкурентоспроможність фермерського господарства – це здатність аграрного підприємства, заснованого на спільній власності членів селянської сім'ї (родини), конкурувати на ринках сільськогосподарської продукції й факторів її виробництва, що передбачає всебічне використання наявних переваг для подальшого його розвитку спільними зусиллями та підприємницькою ініціативою власників.

Визнання підприємницького характеру конкурентоспроможності фермерських господарств сприятиме розвитку інституційних засад їхньої діяльності, максимальному використанню потенціалу аграрного сектора у забезпеченні продовольчої безпеки й соціально-економічного розвитку сільських територій.

Законодавче визначення фермерського господарства як сімейної форми ведення аграрного підприємництва виявилося економічно і соціально виправданим. Вітчизняні фермери постійно підвищують рівень конкурентоспроможності своїх господарств, про що показує позитивна динаміка результатів їх господарської діяльності та посилення позицій на ринках залучених виробничих факторів.

Список використаних джерел

1. *Азоев Г. Л.* Конкурентные преимущества фирмы [Текст] / Г. Л. Азоев , А. П. Челенков. – М. : Новости, 2000. – 252 с.
2. *Горьовий В. П.* Ефективність фермерських господарств лісостепової зони України : [Текст] / В. П. Горьовий. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2007. – 64 с.
3. *Горьовий В. П.* Фермерство України: теорія, методологія, практика : моногр. [Текст] / В. П. Горьовий. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2007. – 540 с.
4. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page4.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення 12.11.2016). – Назва з екрана.
6. *Заяць В. М.* Розвиток підприємництва в контексті міжнародної інтеграції / В. М. Заяць // Сучасні проблеми та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору України : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. та XV зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – С. 122-129.
7. *Заяць В. М.* Розвиток ринку сільськогосподарських земель : моногр. [Текст] / В. М. Заяць. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 390 с.
8. *Збарський В. К.* Ефективність функціонування фермерських господарств [Текст]: навч. посіб. / В. К. Збарський, В. П. Горьовий, А. М. Артеменко ; за ред. В. К. Збарського. – К. : ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2008. – 452 с.
9. *Липчук В. В.* Фермерські господарства : стан, проблеми та стратегії розвитку : [Текст] / В. В. Липчук, Л. Б. Гнатишин, О. М. Кордоба. – Львів : Магнолія-2006, 2010. – 236 с.
10. *Малік М. Й.* Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми : моногр. [Текст] / М. Й. Малік, О. А. Нужна. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2007. – 270 с.
11. *Мельник Л. Ю.* Фермерство в Україні: надбання, проблеми, перспективи [Електронний ресурс] / Л. Ю. Мельник // Агросвіт. – 2012. – № 2. – Режим доступу : http://www.agrosvit.info/?n=2&y=2012.
12. *Мочерний С. В.* Економічний словник-довідник [Текст] / С. В. Мочерний. – К. : Феміна, 1995. – С. 166.
13. *Портер М. Э.* Конкуренция / М. Э. Портер; [пер. с англ. О. Пелявский]. — М. : Издательский дом «Вильямс», 2005. — 608 с.
14. Про фермерське господарство : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/973-15.
15. Розвиток підприємництва : інституціональний аспект : моногр. [Текст] / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 432 с.
16. *Chavas, J.-P.* (2008), "On the economics of agricultural production", *The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, vol. 52, available at: http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-8489.2008.00442.x/full, (Accessed 23 Aug 2016).
17. *Cowen, T.* (2003), "Entrepreneurship, Austrian Economics, and the Quarrel Between Philosophy and Poetry", *The Review of Austrian Economics*, vol. 16, no. 1, available at: http://www.gmu.edu/depts/rae/archives/VOL16_1_2003/1_Cowen.pdf, (Accessed 23 Aug 2016).
18. European Commission (2016), "Glossary Enterprise and Industry", available at: http://ec.europa.eu/enterprise/glossary/index_en.htm, (Accessed 22 Aug 2016).
19. *Frese, M.* (2009), "Towards a Psychology of Entrepreneurship — An Action Theory Perspective", *Foundations and Trends in Entrepreneurship*, [Online], vol. 5: no. 6, available at: http://dx.doi.org/10.1561/0300000028, (Accessed 30 Aug 2016).
20. *Latruffe, L.* (2010), "Competitiveness, Productivity and Efficiency in the Agricultural and Agri-Food Sectors", OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers, no. 30, available at: http://prodinra.inra.fr/ft?id=3A5BC298-6056-4530-B66F-182E8D2E5D3B, (Accessed 25 Aug 2016).
21. The Organisation for Economic Co-operation and Development (2016) "Glossary of statistical terms", available at: http://stats.oecd.org/glossary/, (Accessed 22 Aug 2016).

Стаття надійшла до редакції 21.11.2016 р.

* * *